

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב ד"ר בני גזונדהייט

הוראת ההגדה של פסח פרשת ביכורים (כשיעור לדוגמה)

ההגדה הרעיפה טל על בתי ישראל לאורך כל הדורות, מכניסה בלבתיים של בני ישראל גאווה על העבר המפואר ותקווה לקראת גאולת ישראל בעתיד. הוראת הגדה של פסח באופן שיטתי היא אתגר מיוחד, בייחוד בשל הזמן המועט המוקדש במערכת החינוך לנושא מרכזי זה.

המחבר מפתח אתר בנושא הוראת התפילה והחגים (www.tefilah.org) ומציע בו חומר הוראה חדש וגם אפשרות של קורס מתוקשב, כדי שהקוראים יוכלו להתבונן ביופיו ומשמעותו של תפילות ישראל¹.

התפילות מלוות את האדם בכל יום לאורך כל חייו, ולכן ראוי להקדיש להוראת התפילה מקום נכבד וחומר לימוד מעניין, כדי שהתלמיד יתחבר לנושא גם לטווח הארוך, בבחינת "תִּלְנַךְ לְנַעַר עַל פִּי דָרְכּוֹ - גַם כִּי יִזְקִין לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה" (משלי כ"ב, ו). מתוך המקורות לתקופותיהם השונות אפשר ללמוד על התפתחות הנושא לאורך הדורות, וכך לומד האדם העומד בתפילתו לפני בוראו להתחבר גם לתולדות עם ישראל לדורותיו².

חומר הלימוד להוראת הגדה של פסח מוצג פה (ובאתר) על פי המשנה באבות ה', כא³:

בן חמש שנים למקרא	בן עשר למשנה	בן חמש עשרה לתלמוד
* יציאת מצרים במקרא ובחפירות של מצרים * מבנה החגים * פרשת ביכורים * קריאת הלל (תהלים קיי"ג-קיי"ח) * עשר מכות	* פירוש צמוד של המשנה "ערבי פסחים" * השוואה לתוספתא	* הוספות מהתלמוד ומהמדרש * הרחבת ההגדה בדורות מאוחרים * שינוי נוסחאות בין העדות

1. חז"ל אכן קבעו את ברכת אבות בראש תפילת העמידה, כדי שהאדם המתפלל יתחבר לאבותיו בבואו לעמוד לפני בוראו.

2. ראה בכתבי יד של המשנה (<http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud>) נוסחים שונים, ואכמ"ל.

3. הכנתי פוסטר (poster) של כל ההגדה של פסח בצבעים שונים לפי התקופות השונות, כדי שהתלמיד יזהה מיד את המרכיבים השונים של ההגדה של פסח לפי מקורותיה ותקופותיה.

רצוי להתמקד בכל שנה בתחום אחד ולהוסיף עליו בשנה הבאה נושאים נוספים, וכך התלמידים מפתחים את ידיעותיהם לאורך שנות הלימודים.⁴ ייתכן שגם התלמידים יוכלו להעביר את הנושאים בפני הכיתה בעזרת החומר שבאתר, כדי שיתרגלו להציג את החומר לבני משפחתם בליל הסדר. במאמר זה ננתח כשיעור לדוגמה את **פרשת ביכורים** אשר עומדת במרכז ההגדה של פסח.⁵ מקרא ביכורים מהווה דוגמה קדומה ומיוחדת במינה של תפילות בתנ"ך,⁶ תפילה שבה האיכר מסכם את תולדות האומה משעבוד מצרים עד ישיבת עם ישראל בארצו. הפרשה מלמדת רבות על המודעות הדתית וההיסטורית של עם ישראל לפי המקרא.⁷ לאחר ניתוח ופירוש הפרשה, נתייחס לשילוב הפרשה בהגדה של פסח.⁸

א. המשמעות של ביכורים במקרא

במספר מקומות במקרא מופיעים הביכורים הן כמצווה מעשית והן כמליצה סמלית:

* הבאת ביכורים היא עבודת ה' הראשונה במקרא: "וְיָהִי מִשָּׁךְ יָמִים וַיָּבֵא אֶת מִפְרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה' וְהָבִיל הַבֵּיא גַם הוּא מִבְּכֹרֹת צֹאנוּ וּמִחֲלָבְהֶן וַיִּשְׂע ה' אֶל הָבֵל וְאֶל מִנְחָתוֹ" (בראשית ד', ג-ד);

* בני ישראל מצווים במספר מקומות להביא את ביכורי אדמתם לבית המקדש: "וְרֵאשִׁית בְּכוֹרֵי אֲדָמָתְךָ תָּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תִבְשֵׁל גְּדֵי בְחֵלֶב אִמּוֹ" (שמות כ"ג, יט; ל"ד, כו)⁹;

4. אפשר לעיין בחומר באתר, שבו הוא מופיע כמצגת Power Point. כמו כן ניתן להוריד אותו למחשב האישי לצורך הוראתו בכיתה ולהדפיס אותו כדי לומר דברי תורה בשולחן הסדר - איש-איש לפי כוחו ולפי רצונו. באתר מופיעה גרסה מפורטת יותר של מאמר זה בצירוף שאלות לחזרה ולעיין.

5. כתפילות קדומות מזמן התנ"ך יש להזכיר את ברכת כוהנים לאחר עבודת הקרבנות (במדבר ו', כב-כו), את וידוי הזקנים של עגלה ערופה (דברים כ"א, ז-ט) ואת וידוי מעשרות (דברים כ"ו, יג-טו); פרשת ביכורים מצטיינת בחניגיות שלה, שכן היא נאמרת מדי שנה בשנה על ידי כל אזרח בישראל.

6. ראה יהודה זולדן (עורך), ביכורי הארץ - מצוות הביכורים - אסופת מאמרים, מכון התורה והארץ, כפר דרום - גוש קטיף תשס"ג.

7. ראה בדף הנרפי הצבעוני באתר, אשר מתאים להוראת הנושא בכיתה.

8. ראה גם במקבילות ויקרא כ"ג, י; במדבר ט"ו, כא; י"ח, יג; כ"ח, כו; דברים י"ח, ד.

9. הבאת הביכורים היא כעין תיקון של חטא המרגלים, כשהאיכר מודה עם ראשית פרי אדמתו להי על כל חסדיו שהביאוהו אל ארץ זבת חלב ודבש. המשנה בביכורים ג', א מונה דווקא את שלושת המינים שהמרגלים הביאו מארץ ישראל (במדבר י"ג, כג): "יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה, אשכול שביכר, רמון שביכר - קושרו בגמי ואומר הרי אלו בכורים"; פירוש זה מובא אצל רבי מנחם זעמבא זצ"ל הי"ד מורשה/פראגא בספרו תידושי הגרמ"ז, בני ברק תש"ס, עמי ק"ז, סימן נ; תודתי לרב שלמה ברין שליט"א (אלון שבות), שהראה לי את הפירוש הנפלא הזה.

* בתחילת סיפור יציאת מצרים מכנה ה' את בני ישראל בלשון חיבה: "בְּנֵי בְּכָרִי יִשְׂרָאֵל", ואחר כך מביא ה' את מכת בכורות על מצרים (שמות ד', כב-כג);
 * המרגלים מביאים מפירות ארץ ישראל בזמן הביכורים: "וְהַיְמִים יָמֵי בְּכֹרֵי עֵבְדִים" (במדבר י"ג, כ)¹⁰;
 * בספר ירמיה מכנה הנביא את בני ישראל "רְאִשֵׁית תְּבוּאָתָהּ" של ה' כשבאו לארץ ישראל לאחר נדודיהם הארוכים במדבר (ירמיה ב', א-ג);
 * ישיבת עם ישראל בארצו מנוסחת בלשון "נטיעה"¹¹;
 * בנבואת הנחמה מנבא יחזקאל על הבאת ביכורים (יחזקאל מ"ד, ל) ובימי שיבת ציון, השבים אכן הביאו ביכורים לבית ה' (נחמיה י', ל, לז; י"ג, כט-לא);
 * לאור הני"ל, יש לראות בהבאת הביכורים דרך מיוחדת של התקרבות לעבודת ה' - מימי אדם הראשון ובניו לאחר גירושם מגן עדן, ועד לעבודת ה' של בני ישראל בארצם.

ב. סמיכות פרשת ביכורים לפרשת עמלק

פרשת ביכורים מופיעה מיד לאחר פרשת עמלק (דברים כ"ה, יז-יט)¹² שבה נצטוו בני ישראל למחות את זכר עמלק לקראת תקופה של שלווה בארץ, ופרשת ביכורים אכן פותחת באופן מילולי באותם המושגים: "וְהָיָה בְּהֵנִיחַ ה' אֶ-לְהֵינְךָ לְךָ מִקֵּל אֵיבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצֵךְ אֲשֶׁר ה' אֶ-לְהֵינְךָ נָתַן לְךָ וְנָחְלָה לְרִשְׁתָּהּ...".
 פרשת עמלק לכיבוש הארץ מידי אויביה, והפרשיות בהמשך, חלות מיד לאחר כניסת ישראל לארצם (פרשת ביכורים, פרשת מעשר, כתיבת תורה, בניין המזבח); לפי זה יש סדר ורצף כרונולוגי לאורך פרשיות אלו.
 בדרך אחרת הסביר דון יצחק אברבנאל את סמיכות הפרשיות: "אחרי שזכר בפרשה של מעלה שיזכרו רשעת עמלק (דברים כ"ה, יז-ט), ואשר הרע עמהם כדי להשיב גמולו בראשו - זכר כאן שגם כן יזכרו הטובות שקבלו המה מהשם יתברך על כל אשר גמלם ורב טוב לבית ישראל, ולהודות לשמו עליו - יביאו לבית מקדשו הביכורים"; לפי זה רשעת עמלק מוצגת על דרך הניגוד לטוב שמשפיע ה' על עם ישראל¹³.

10. ראה למשל שמות ט"ו, יז; עמוס ט', יד-טו, ועוד.

11. ראה יהודה שביב, "למיקומן של מצוות מקרא ביכורים ויודוי מעשרות", מגדים, י (תש"ן), עמ' 39-44.

12. גם בפרשת עמלק בסוף פרשת 'בשלחי' קיים אותו ניגוד בין המפגש עם עמלק למלחמה והמפגש עם יתרו, ויש מקבילות מרשימות בין שתי הפרשיות; ניגוד זה בין רשעת אומות העולם ובין הבטחת ה' לישראל שישבו בארצם מתאים לביוגרפיה של דון יצחק אברבנאל לאחר גירוש ספרד, ואכמ"ל.

13. בני גזונדהייט, "פרשת התשובה (דברים ל'), מגדים, לב (תשי"ס), עמ' 31-46; "שובה ישראלי", עלון שבות לבגרי ישיבת הר עציון, יט (תשס"ד), עמ' 53-69.

ג. מילים מנחות בפרשת ביכורים

בפרשתנו יש כמה מילים מנחות, הנותנות משמעות מיוחדת למצוות הבאת הביכורים:

* השורש נ.ת.ן. מופיע שבע פעמים לציון ברכת ה' לישראל היושב בארצו ואוכל את פירותיה. רק באזכור האמצעי המשמעות של נ.ת.ן. היא הפוכה: "וַיִּקְרַע אֶתֶּנּוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה"; נתינת הארץ ופירותיה מאת ה' היא מעין תיקון לנתינת הסבל של עם ישראל בשעבוד מצרים.

* בהביאו את תבואת השדה למקדש, האיכר מודע לכך שה' הוא שהביא אותו לארץ ישראל. שש פעמים מופיע השורש ב.ו.א. בפרשה והוא מציין את ברכת ה' לישראל ואת הודאת האיכר בהביאו את הביכורים למקדש כביכול בשלושה זוגות של פעלים: "תְּבוֹא - תְּבִיא; וּבָאת - בָּאתי; וַיָּבֵאוּ - הִבֵּאתי". המילה המנחה ממחישה את ההדדיות המיוחדת בין האיכר וה'¹⁴.

* שם ה' מופיע ארבע-עשרה פעמים בפרשתנו הקצרה, להמחיש את קרבת ה' לעמו לאורך ההיסטוריה עד עצם היום הזה, והרי שמיעת ה' את קולנו היא המוקד של פרשת ביכורים (ראה בפירוש לפסוק ז).

ד. פירוש צמוד של הפסוקים

(א) וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וּירָשְׁתָּהּ וַיִּשְׁבְּתָּ בָּהּ:

הפתיחה לפרשתנו כמעט וזהה לפתיחת פרשת המלך: "כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וּירָשְׁתָּהּ וַיִּשְׁבְּתָּ בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבֵתַי" (דברים י"ז, יד), אך לפרשת ביכורים נתווספה המילה "נַחֲלָה" לאור ההקשר של הבאת ביכורים מה"נַחֲלָה" שהעניק ה' לכל איכר; אפילו האיכר הפשוט, בהביאו את ראשית פרי אדמתו לבית המקדש, דומה כביכול למלך¹⁵.

14. גם המשנה בביכורים ג', ד מדגישה במפורש את חובת המלך להביא ביכורים: "אפילו... המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה". תיאור יציאת מצרים בפרשתנו דומה מאוד לתיאורו של משה למלך אדום (ראה למטה בפירוש לפסוק ה), דהיינו תיאור היסטורי ומדיני בפני מלכים.

15. על פי זה מובנים דברי המשנה, שהאיכרים מאזור ירושלים מביאים פירות טריים מהשדה (משנה ביכורים ג', ג).

(ב) וְלִקְחַתָּ מִרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְיֵא מֵאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וְשָׂמַתָּ בְטֶנְא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם: ה"טָנְא" הוא הסל שבו מביאים את הפירות מהשדה: "בְּרוּךְ טֶנְאֲךָ וּמִשְׂאֲרֵתֶיךָ" (כ"ח, ה'; כ"ח, יז), והבאת הביכורים דווקא בתוך טֶנְא ממחישה את החוויה החקלאית של האיכר הבא למקדש ישירות מהשדה¹⁶.
הניסוח "אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם" מזכיר את הניסוח של קרבנות אחרים, ובכך ניתן למצוות הבאת ביכורים מעמד של הבאת קרבנות: "כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱ-לֹהֶיכֶם מִכָּל שְׂבִטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם לְשֹׁכֵן תִּדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה" (דברים י"ב, ה-ו).

(ג) וּבָאתָ אֶל הַכּוֹהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בְיָמֶיךָ הַהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לַה' אֱ-לֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לָתֵת לָנוּ:

העמידה מול הכוהן במקדש במקרא ביכורים דומה מאוד לניסוח בדברים י"ז, ט: "וּבָאתָ אֶל הַכּוֹהֵנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בְיָמֶיךָ הַהֵם וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט"; בשתי הפרשיות הכוהן מורה תורה לעם ישראל, אך בפרשת הביכורים האיכר הוא שקורא בפני הכוהן את מקרא הביכורים¹⁷. דברי האיכר מזכירים את הבטחת ה' לישראל בתחילת סיפור יציאת מצרים: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה' (שמות ו', ח).

מבחינת התוכן, האיכר מזכיר בפרשת ביכורים את יציאת בני ישראל ממצרים, ואכן מושגים אופייניים של פרשת בכורות (שמות י"ג, א-טז) משולבים בפרשת ביכורים, אך לחלקם יש עתה משמעות חדשה¹⁸.

מצוות "וְהִגַּדְתָּ" של ספר שמות (י"ג, ח) מתייחסת לעתיד, כשבני ישראל ייכנסו לארץ ישראל ויזכרו את עברם כעבדים ואת נסי ה' ביציאתם ממצרים. לכן מדגישה הפרשה את חובת הסיפור לילדים לדורות הבאים בארץ ישראל: "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות י"ג, ח). מצווה זו מתקיימת ומתגשמת כביכול בדרך הטובה ביותר על ידי הבאת הביכורים, כשהאיכר מביא מביכורי אדמתו ומכריז לפני הכוהן בבית המקדש: "וְהִגַּדְתִּי הַיּוֹם לַה' אֱ-לֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ..." (דברים כ"ו, ג); הדגש מושם כאן על תולדות האבות מיום צאתם ממצרים ועד בואם אל ארץ ישראל.

16. וכך גם בספר יהושע כ', ו: "וַיֵּשֶׁב בְּעִיר הַהִיא עַד עָמְדוּ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפַּט עַד מוֹת הַלֵּוִי הַגָּדוֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בְיָמֶיךָ הַהֵם".

17. ראה באתר השוואה מפורטת של מושגים בשתי הפרשיות, ואכמ"ל.

18. הניגוד בין פרי האדמה לבכורות הצאן ידוע כבר מקין והבל: "וַיְהִי מִשְׁחַץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה'; וְהָבֵל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמִחֻלְבֵּהוּ וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֵל וְאֶל מִנְחָתוֹ" (בראשית ד', ג-ד).

פרשת ביכורים סוגרת את המעגל של יציאת מצרים, שהסתיימה במכת בכורות; על ידי שימוש באותו שורש ב.כ.ר. בניקוד ובמשמעות שונה רומזת התורה על הקשר בין מצוות בכורות ובין מצוות הבאת ביכורים¹⁹, והרי זה המסר המפורש בפי האיכר בהביאו את ראשית פרי האדמה (דברים כ"ו, ה-יא).

הַגְדָּתִי - מסר מתוך מעשה והתנהגות: המושג "הַגְדָּתִי" יכול להתפרש כאמירה מילולית, גילוי מידע²⁰, אך גם כמסר לא-מילולי העולה מתוך מעשה או התנהגות. כך למשל, כשדוד מתבודד בחדרו ובוכה על מות בנו אבשלום במקום לחגוג את הניצחון עם מפקדי הצבא שלו, יואב אומר לו: "...כִּי הַגְדָּתְךָ הַיּוֹם כִּי אֵין לְךָ שָׂרִים וְעַבְדִּים..." (שמואל ב' י"ט, ז)²¹. גם בפרשת ביכורים האיכר מבטא במעשיו את ההודאה והשבח²² לה' על שהביאו לארץ ישראל לאכול מפרייה ולשבוע מטובה. אמירת מילים אלו כשסל הביכורים של ארץ ישראל על כתפיו של האיכר היא לא רק אמירה בפה, אלא גם התנהגות בפועל שיש לה "אמירה" לא-מילולית ברורה וחזקה, שאכן בני ישראל יושבים על אדמתם²³. גם מצוות "וְהַגְדַתְּ לְבָנֶיךָ" של "הגדה" של פסח היא לא רק אמירה במילים, אלא גם התנהגות חווייתית²⁴.

19. משמעות "הגדה" במקומות רבים במקרא היא גלגול דבר שלא ידוע, כדוגמת: "אֲחֻזָּה נָא לְכֶם חֶקֶה אִם הֲגַדְתִּי אֹתָהּ לִי" (שופטים י"ד, יב). ראה גם בראשית י"ב, יח; כ"א, כו; ל"א, כז; יהושע ז', יט; שופטים ט"ז, יז-יח; נחמיה ב', יב, ועוד.
20. את הפירוש עם הדוגמה הזאת כבר הביא הספורנו בפירושו על הפסוק; ראה גם שמואל א' כ"ד, יח (וראה מצודות דוד שם).
21. תרגום ירושלמי מתרגם את המילים "הַגְדָּתִי הַיּוֹם לְהִי אֶלְהֵיךָ": "אודינן ושבחינן יומא הדין קדם הי א-להאי".
22. כבר הרמב"ן על אתר מסביר את ה"סיפור" שבהגדת האיכר: "הגדתי היום - בפרי הזה שהבאתי הגדתי והודיתי לשם א-להיך שהביאני לארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, והנה השם מקיים דבריו, ואני מודה ומשבח לשמו; וטעם 'הגדתי' כמו 'ספרתי'".
23. לאור פירוש זה על מצוות "והגדת" מובנים דברי המשנה: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", והרמב"ם משנה שינויים קטנים אך משמעותיים, כדי להדגיש את הכלל של המשנה: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר..." (רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, ז', ו; וכך גם בנוסח ההגדה של הרמב"ם); ראה פירושי הגרי"ד סולובייצקי, "זמן חירותינו - מסות על חג הפסח ועל ההגדה", מאוצר הרב, אלון שבת תשס"ז, עמ' 91-90.
24. הפתיחה לחלק השני היא "וְעֲנִיתְּ וְאָמַרְתָּ" בניגוד לפתיחה "וְאָמַרְתָּ אֵלֶיךָ" בחלק הראשון, כלומר יש כאן הסתכלות מעמיקה יותר. ראה גם דברים כ"א, ז; דברים כ"ה, ט; דברים כ"ז, יד-טו. ראה דברי ראב"ע (דברים כ"ו, ה) המפנה לאיוב ג', ב. מההשוואה עם דברים כ"ז, יד ניתן ללמוד על הצהרה במעמד חגיגי כמו בסרכה והקללה של הר עיבל (ראה מסכת סוטה לב, ע"א), ואכמ"ל.

(ד) וְלֶקַח הַכֹּהֵן הַטָּנָא מִיָּדָן וְהַגִּיחוּ לִפְנֵי מִזְבַּח ה' אֶל-לֵהֲיִן:

תפקידו של הכוהן הוא להקשיב לאיכר המביא את ביכוריו לירושלים ולהביא את הטנא לפני מזבח ה'. בהקשבתו ובהדרכתו מקרב הכוהן את האיכר לה', מעודדו ועוזר לו להביע את רגשי התודה לה'.

(ה) וְעֵנִית וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֶל-לֵהֲיִן אֲרָמִי אֲבָד אָבִי וַיָּרֶד מִצְרַיִם וַיָּגֶר שָׁם בְּמַתִּי מֵעֵט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עַצוֹם וְרָב:

בחלק הראשון של מקרא ביכורים (פסוק ג) האיכר מודה על עצם הגעתו לארץ ישראל. בחלק השני (פסוקים ה-י) ישנה התבוננות מעמיקה יותר על עצם מעמד חגיגי זה מבחינה היסטורית. את הקריאה הראשונה קורא האיכר כשסלו עדיין על כתפיו, אך את הקריאה השנייה הוא קורא מול מזבח ה'²⁵. אֲרָמִי אֲבָד אָבִי - פירושים שונים הועלו למילים אלו, והם שונים מבחינת התחביר ומבחינת משמעותם²⁶:

* לבן הארמי ("אֲרָמִי" = נושא) ביקש להרוג ("אֲבָד" = פועל יוצא) את יעקב אבינו ("אָבִי" = מושא)²⁷;

* יעקב ("אָבִי" = נושא), שבא מארם נהריים ("אֲרָמִי" = נושא) היה עני ("אֲבָד" = תואר)²⁸;

* אבי אברהם ("אָבִי" = נושא) בא מארם נהריים ("אֲרָמִי" = נושא) כמו שה אובד ("אֲבָד" = תואר)²⁹;

* נדידת הארמים הייתה ידועה במזרח הקדום כמעשה שודדים ושופכי דמים; במקרא ביכורים האיכר מתאר ומשבח אפוא את ה' על הזכות של בני ישראל לשבת באדמתם, ולא להיות נודדים עוד כדוגמת הארמים במזרח הקדום. לפי פירוש זה המילים מתייחסות לתקופת הנודדים של אבות האומה³⁰.

25. ראה נחמה ליבביץ, עיונים בספר דברים, ספריית אלינר והמחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 250-254.

26. כך מובא בספרי; בעל ההגדה של פסח ורש"י על התורה דורשים ככה את הפסוק; לפי פירוש זה, רישא דקרא מדבר על גלות יעקב אצל לבן, וההמשך ("וַיָּרֶד מִצְרַיִם וַיָּגֶר שָׁם...") מתייחס לגלות יעקב במצרים, כפי שרש"י הסביר בפירושו על התורה בעקבות (ובלשונה של) ההגדה של פסח. ניתן למצוא הוכחות מסויימות לפירוש זה: בתורה רק בתואל ולבן נקראים "ארמי" (בראשית כ"ה, כ; כ"ח, ה; ל"א, כ, כד); המקום היחיד שבו התורה מזכירה מושגים בארמית הוא דברי לבן אל יעקב (בראשית ל"א, מז); התורה עצמה אכן משווה על ידי מקבילות לשוניות את דיחת יעקב מלבן ליציאת בני ישראל ממצרים: השווה ניסוחים זהים בראשית ל"א, כב-כה ושמות י"ד, ה-ט. על שנאת לבן את יעקב כאב-טיפוס של שנאת ישראל - ראה דברי הר"ד סולובייציק (הערה 25), עמ' 103-106.

27. כך פירש ראבי"ע בפירושו על דברים כ"ו, ה.

28. כך פירש הרשב"ם (דברים כ"ו, ה) בהיתמכו גם על בראשית כ"ו, יג; תהלים קי"ט, קעו; ירמיה נ"ו.

29. פירוש זה מובא בעולם התנ"ך על אתר (עמ' 198, טור אמצעי); פירוש זה מתאים לתיאור שבספר יהושע כ"ד, ב ואילך.

30. ראה את החצים בדף הגרפי; על מבנים כיאסטיים במקרא ראה למשל בראשית ט"ו, ו: שָׁפַךְ (א) דָם (ב) הָאָדָם (ג) - בָּאָדָם (ג') דָמוֹ (ב') שָׁפַךְ (א'), פִּי בָצַלְסָם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם.

וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי גָדוֹל עָצוּם וְרָב - הַנִּסּוּחַ בַּפְּסוּקַיִם זֶה מְבוֹסֵס עַל סֵפֶר שְׁמוֹת א', ז-ט, אֲךָ דְבַרֵי הַשְּׁנָאָה שֶׁל פְּרַעֲהַ כִּלְפֵי עִם יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁמוֹת פְּרָק א', מוֹבָאִים כַּאֲן כְּבִרְכַת ה' לַעַם יִשְׂרָאֵל.

ה. פרשת ביכורים - הצהרה היסטורית מדינית

סיפור יציאת מצרים במקרא ביכורים (דברים כ"ו, ה-י) דומה לתיאור ההיסטורי של שליחי בני ישראל אל מלך אדום (במדבר כ', טו-טז); ההבדלים בין הסיפורים מתפרש לאור הקשרם השונה של שני הסיפורים:

* בשליחת משה אל מלך אדום מודגשת "כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצַאֲתֶנּוּ", דהיינו בתקופת שהייתם של בני ישראל במצרים "יָמִים רַבִּים" כשהמצרים הרעו לנו "וְלֹאֲבִיתֵינוּ" (פסוק טו); ה' "שלח" "מלאך" אל בני ישראל, שהוציא אותם בהצלחה ממצרים (פסוק טז) וגם משה "שולח" היום "מלאכים" אל מלך אדום (פסוק יד). פרטים רבים הנוגעים ליציאת מצרים אינם נמסרים בתיאור של משה למלך אדום, ובהם גם השגחת ה' המיוחדת על בני ישראל בזמן יציאת מצרים.

* בפרשת ביכורים מדגיש האיכר את כל הנסים והנפלאות של בני ישראל מאז יציאת מצרים עד היום: התעצמות בני ישראל במצרים והפיכתם "לְגוֹי גָדוֹל עָצוּם וְרָב" (פסוק ה); פרטים על העבדות במצרים (פסוק ו); תשועת ה' (פסוק ז) ותיאור הנסים והנפלאות בזמן יציאת מצרים (פסוק ח) עד בואם של בני ישראל לארץ זבת חלב ודבש, שממנה האיכר מביא את ראשית פירותיו לה' (פסוק ט). המסר של פרשת ביכורים הוא ההודאה והשבח לה' - בניגוד לדברי משה אל מלך אדום, שם השבח וההודאה לא רלוונטיים.

התיאור ההיסטורי והמדיני של מלאכי משה למלך אדום (במדבר כ') הוא היסוד של חוויית האיכר היושב בארצו (דברים כ"ו), וההבדלים הנ"ל מובנים על פי הקשרן ואופיין השונה של שתי הפרשיות.

(ו) וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:

הניסוח מבוסס על שמות א', יא-יד: "לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתְכֶם... וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעֲבֹדָה קָשָׁה...".

(ז) וַנַּצַּעַק אֶל ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנִינוּ וְאֶת עֲמִלְנוּ וְאֶת לַחְצָנוּ:

הניסוח מבוסס על שמות ב', כג-כה: "...וַיִּזְעַקוּ... וַיִּשְׁמַע אֱ-לֹהִים אֶת נַאֲקָתָם... וַיִּרְא אֱ-לֹהִים...".

מקרא ביכורים בנוי במבנה כיאסטי³¹ של שלוש צלעות: הירידה למצרים [א] מתוארת מול הכניסה לארץ ישראל [א']; השעבוד במצרים [ב] בניגוד לציאה ממצרים [ב']; והתחינה אל ה' [ג] מול השגחת ה' לישראל [ג']; במרכזו של הכיאזם עומדות המילים: "וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוֹ". היפוך הסדר מביע בצורה ספרותית את הכלל: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (משנה פסחים ד', ד)³².

(ח) וַיִּצְאֵנוּ ה' ממצרים בַּיּוֹם הַזֶּה וַבְּזֶרַע נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדֹל וּבַמִּפְתִּיחַ:

במקרא ביכורים מספר האיכר את תולדות ישראל במצרים ואת הצלת ה' הנסית, עד כניסתם של בני ישראל לארץ ישראל והבאת ביכורי האדמה למקדש ה'.

גם בתשובה לבן החכם (דברים ו', כ-כה), האב מספר את תולדות ישראל במצרים, ויש מקבילות רבות בין שתי הפרשיות, אך ההבדלים מראים גם את האופי השונה של הדברים לפי ההקשרים השונים:

כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךְךָ מִחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶל־לֵהֲיִנוּ אֶתְכֶם: וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרַיִם וַיִּצְיָאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: וַיִּתֵּן ה' אוֹתוֹת וּמִפְתִּים גְּדֹלִים וְרַעִים בְּמִצְרַיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ: וְאוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לְאֶרֶץ לְנוֹ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: וַיִּצְוֵנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת ה' אֶל־לֵהֲיִנוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחֵיתָנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה: וְצִדְקָה תִּהְיֶה לָנוּ כִּי נִשְׁמַר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֶל־לֵהֲיִנוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּנוּ:

* בתשובה לבן החכם קיום המצוות הוא העיקר, ולכן אין פירוט של ירידת בני ישראל למצרים, של השעבוד למצרים ושל תפילת ישראל אל ה'.

* במקרא ביכורים מתאר האיכר גם את ירידת ישראל לגלות מצרים ואת השתלשלות השעבוד, את צעקת בני ישראל אל ה' ("מתחיל בגנות"), ובעקבות כך את הוצאת ה' אותנו ממצרים - כל זאת כביטוי לקרבת ה' שהחלה בהצלה הנסית ממצרים³³ עד הבאתנו אל ארץ זבת חלב ודבש, שממנה האיכר מביא היום את ביכורי פרי אדמתו לה' ומשבח אותו על השגחתו הנפלאה ("ומסיים בשבח").

31. ראה גם למטה בדיון על "הגדה של פסח" ליד הערה 56.
32. בפרשת ביכורים יציאת מצרים מתוארת הנהגת ה' הנסית גם לעיני העמים עד כניסת ישראל לארצם; ראה גם דברים ד', לד; דברים ז', יז-יט.
33. ראה גם יוסף תבורי, פסח דורות - פרקים בתולדות ליל הסדר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספריית הילל בן חיים, תל אביב 1996, עמ' 350-359; ראה גם למטה בדיון על "הגדה של פסח" ליד הערה 56.

פרשת ביכורים מרחיבה את תשובת האב לבן החכם, ומוסיפה הסתכלות היסטורית רחבה יותר מאז תחילת שעבוד מצרים עד הבאת הביכורים בארץ ישראל. בעקבות כך פרשת ביכורים זכתה להיות מדרש ה"הגדה" של פסח על פי העיקרון: "מתחיל בגנות ומסיום בשבח" (משנה פסחים ד', ד) 34.

(ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש: ארץ זבת חלב ודבש - כינוי זה לארץ ישראל, שנוכר לראשונה בסיפור הסנה (שמות ג', ח), יוצר מעין סגירת מעגל ליציאת בני ישראל ממצרים 35. ההדגשה המיוחדת - "...המקום הזה... הארץ הזאת..." - משדרת תחושה של הכרת הטוב ושל חוויה קיומית-עכשווית: הנני עומד במקום זה ממש בארץ הזאת, אומר האיכר, ומשבח את בוראי על כך, תוך כדי הצבעה קונקרטיית על הארץ הזאת והמקום הזה 36.

(י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' אלהיך והשתחוית לפני ה' אלהיך:

האדמה אשר נתתה לי ה' - לאורך תיאור האיכר את תולדות ישראל מאז יציאת מצרים (פסוק ט) מתפתח תהליך משמעותי. בתחילה מתוארת הארץ כארץ האבות בלבד: "...הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (פסוק ג); בזכות הבאת ביכורים מנחלתו האישית, האיכר מתחבר לשרשרת ההיסטורית והופך להיות חוליה נוספת של תולדות עם ישראל היושב לבטח בארצו באומרו: "אדמה אשר נתתה לי ה'", דהיינו הקשר והחוויה האישיים שלו 37 "כאילו הוא עצמו יצא ממצרים" 38.

והנחתו לפני ה' אלהיך - הכוהן הניח את הטנא לפני המזבח עוד לפני מקרא ביכורים (פסוק ד), ולכן מילים אלו נראות לכאורה כחזרה על ההנחה שכבר התבצעה קודם לכן. מספר הסברים הועלו לכך: * יש הנחה אחת בשעת מקרא ביכורים, והנחה שנייה בגמר הקריאה בזמן ההשתחויה בסוף 39.

34. ראה גם שמות ג', יז; י"ג, ה'; ל"ג, ג, ועוד. מושג זה מופיע גם בפרשה הסמוכה (דברים כ"ו, טו).

35. בשם הרב יונתן גרוסמן; ראה גם בראשית ל"א, נב; שמות י"ג, ה; במדבר י"ד, לה; דברים כ"ח, נח, ועוד.

36. ראה בדומה דברים ה', ב-ג; זיכרון העבר הוא למעשה הזדמנות להתחבר כחוליה חדשה בתולדות ישראל, וזו למשל משמעות המילה באנגלית: to remember, דהיינו "להתחבר מחדש" = re-member.

37. לפי זה קבעו חז"ל את הכלל: "בכל דור דור תיב אדם לראות את עצמו קאילו הוא יצא ממצרים" (משנה פסחים י', ה).

38. ראה בפירוש האברבנאל, בפירוש ידעת מקרא, ועוד.

39. לשון האברבנאל: "...והנחתו הוא מלשון עזיבה כמו ויתן בְּגֹדוֹ אֶצְלֵהּ (בראשית ל"ט, טז) שהוא נרדף וַיַּעֲזֹב בְּגֹדוֹ אֶצְלֵהּ (שם טו, יח); כך תרגמו גם השבעים "ישים אותו" (פס' ד) ואחר כך "ישאיר אותו".

* משמעות המושג בפסוקינו: שונה במובן של עזיבה במקום⁴⁰.
 * ההנחה הכפולה באה ללמד לעניין מסר מרכזי בפרשה: במקרא הראשון (פסוק ד) האיכר המגיע מן השדה והכהן מקבל את פניו והוא שמניח את הטנא לפני המזבח, כדי לקבל את פניו של האיכר במקדש; שונה לחלוטין ההנחה השנייה, כאשר האיכר בעצמו מתקרב ומתחב למזבח ה', כדי לקרוא את החלק המפורט של מקרא הביכורים (פסוקים ה-י); האיכר מצהיר על זהותו ההיסטורית, והוא שמניח את הסל ומשתחוה לפני ה' מתוך רגשי תודה אישיים. ההנחה הראשונה על ידי הכהן היא מעין "קבלת פנים" במקדש, אך ההנחה השנייה היא התקרבותו האישית של האיכר אל ה'⁴¹.

לאור הבנה זו של ההנחה הכפולה, אפשר להסביר את הרעיון המרכזי של "הנחה" עם תוספת המילה "הנחה" בפרשתנו (פסוק א'; ראה בפירושי): האיכר מצהיר שהוא אכן זכה לחיות בעידן של שלווה לעם ישראל החי על אדמתו, והוא אכן בא "אֶל הַמְנוּחָה וְאֶל הַנְחִלָה" (דברים י"ב, ט). "הנחת" הטנא הכפולה (כ"ו, ד, י) מסמלת את תקופת "המנוחה" בארץ ישראל⁴², והרי זהו תוכן דברי האיכר בהביאו את הביכורים למקדש: "וַיִּבְאֲנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (כ"ו, ט).

(יא) וְשִׂמַחְתָּ בְּכָל הַטוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ ה' אֱ-לֹהֶיךָ וּלְבֵיתְךָ אֲתָה וְהַלְוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ:

החוויה הנפשית של האיכר ושמחתו בכל הטוב שנתן לו ה' משולבת בקריאת מקרא ביכורים⁴³. התורה מזכירה כאן את הלוי ואת הגר בלבד, אך לא את היתום והאלמנה כמו במקומות אחרים⁴⁴. הזכרת הלוי מובנת, כי הרי אין לו נחלה להביא ממנה ביכורים⁴⁵; הגר מוזכר בפסוק זה, כיוון שגם בני ישראל עצמם היו גרים בארץ מצרים לפי התיאור בפרשה זו: "...אֲרַמִּי אֲבִי וַיִּכְרֶם מִצְרַיִם וַיִּגְר שָׁם בְּמִתֵּי מִצְרַיִם" (פסוק ה)⁴⁶. תולדות עם ישראל בעבר מחייבים אותנו בעתיד לדאוג לגר אשר בקרבנו⁴⁷.

40. וכך הסבירו גם חז"ל, ובעקבותיהם רש"י: "מגיד שנוטלו אחר הנחת הכהן ואחזו בידו כשהוא קורא וחוזר ומניף" (סוכה מז, ע"ב).

41. ההנחה לפני מזבח ה' היא ביטוי למנוחה מה'; ראה למעלה בהערה 12 דוגמה דומה של נטיעת ישראל באדמתם כביטוי לנטיעת ה' את ישראל.

42. חז"ל קבעו שקוראים את מקרא ביכורים רק עד סוכות, כשקיימת שמחה יתרה ביבול (משנה ביכורים א', ו).

43. ראה דברים ט"ז, יא; ראה גם שמות כ"ב, כא; דברים י', יח; י"ד, כט; ט"ז, יד; כ"ד, יט, כ, כא; כ"ו, יב-יג; ועוד.

44. במקומות אחרים התורה אכן מדגישה את חובת התמיכה בלויים, כי אין להם נחלה בישראל; ראה דברים י"ד, כט; ראה גם במדבר י"ח, כא; דברים י', ט; י"ח, א; יהושע י"ג, יד, לג.

45. ראה שמות כ"ב, כ; כ"ג, ט; ויקרא י"ט, לד; דברים י', יט.
 46. ולכן המשנה פסחים (י', א) מדגישה את המחויבות שלנו לעניי ישראל: "וַאֲפִלּוּ עָנִי שְׂפִיטָא לֹא יֵאָכֵל עַד שְׂיִסַּב לֹא יִפְתְּחוּ לוֹ מֵאֲרֻצָּה כּוֹסוֹת שֶׁל זֵין, וְאֲפִלּוּ מִן הַתְּמָחוּי" גם הרמ"א על שולחן ערוך (אורח חיים, סימן תכ"ט) פותח את הלכות פסח במנהג לקנות קמחא דפסחא לעניים; כך גם בהגדה עצמה בראותנו את ה"לחמא עניא" - מזמינים את העניים לסעוד יחד אתנו: "כֹּל דְּצִרִיךְ יִיתֵי וַיֵּאכֵל".

47. ראה אפרים אלימלך אורבך, דיון על ספרו של ד"ר דניאל גולדשמידט בקרית ספר (לו), עמי 144-145.

ו. פרשת ביכורים ב"סדר הגדה של פסח"

בזמן הסעודה היה מקובל כבר בימי המקרא לשיר זמירות ולחוד חידות⁴⁸, וסיפור יציאת מצרים בבית האבות ב"ליל שימורים" מתאימה להעברת המורשת לילדים⁴⁹. כבר המשנה בפסחים י', ד בחרה בפרשת ביכורים כמדרש מתאים ל"הגדה" של פסח⁵⁰, וייתכן שהפרשה הייתה חלק של סיפור יציאת מצרים כבר בימי יאשיהו. פרשת ביכורים מציגה בצורה חגיגית ביותר מוטיבים מרכזיים של ההגדה של פסח⁵¹.

בניגוד למשנה המקבילה (באופן מילולי) במסכת ביכורים המתייחסת למקרא ביכורים, המצווה בפסח היא דווקא לדרוש את הפרשה; המשנה מבחינה בין מעמד חווייתי של מקרא ביכורים כשסל הפירות על כתפו של הקורא בבית המקדש, ובין דרישה עיונית של הפרשה במסגרת סיפור יציאת מצרים בפסח:

משנה פסחים י', ד: "כתחיל בגנות ופסיים משנה ביכורים ג', ו: "זכהן פניו ידו בשבת, ארצי אובד אני עד שיגפור כל תחתיו ופניו, וקורא פארצי אבד אני עד הפרשה כלה"
שהוא גומר כל הפרשה"

ישנם שיקולים רבים המצדיקים את בחירת פרשת ביכורים כבסיס למדרש סיפור יציאת מצרים בפסח⁵²:

* פרשת ביכורים נותנת משמעות היסטורית ודתית רחבה ומעמיקה יותר ליציאת מצרים, כשהשיא הוא הבאת הביכורים במעמד חגיגי במקדש ה' בירושלים; פרשת ביכורים ממחישה בצורה הטובה ביותר את הכלל "מתחיל בגנות ומסיום בשבח"⁵³.

* בפרשת ביכורים האיכר מתחבר לתולדות עמו בעבר, וכך גם בפסח אנו חייבים להתחבר מחדש לסיפור יציאת מצרים: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים"⁵⁴.

* כבר במעמד הסנה (שמות ג', ח, יז) ובארבע לשונות של גאולה (שם ו', ח) הכניסה לארץ זבת חלב ודבש היא המטרה והשיא של יציאת מצרים; הבאת ביכורים ממחישה את ברכת "ארץ זבת חלב ודבש".

48. ראה בפרק באתר www.tefilah.org על "ארבעת הבנים".

49. ראה דוד הנשקה "מדרש ארמי אובד אביי", סידרא, ד (תשמ"ח), עמ' 25-33.

50. ראה אפרים אלימלך אורבך שם (הערה 49).

51. ראה דניאל גולדשמידט, הגדה של פסח, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ד, עמ' 30 ואילך.

52. ראה גם למעלה בפירוש על פסוק ח ליד הערה 33, 35; על מקום פרשת ביכורים לאחר פרשת עמלק - ראה למעלה בדברי האמבנאל.

53. ראה גם למעלה בהערות 14, 25, 39 ובפירוש על פסוק י (ליד הערה 38).

54. ראה למשל יהושע ה', ט: "וַיֹּאמֶר ה' אֵל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם גָּלוּתִי אֶת חַרְפְּת מִצְרַיִם מֵעַלְפֵיכֶם".

* ספירת העומר מקשרת ומחברת את פסח לחג השבועות, דהיינו היציאה ממצרים מסתיימת רק כשבני ישראל מביאים את ראשית פרי האדמה בארץ ישראל לכוהן.⁵⁵

* בפרשת "והגדת לבנך" של פסח מדובר על מצוות **בכורות** בגלל מכת בכורות; לאחר הכניסה לארץ ישראל השורש ב.כ.ר. משתנה למצוות "**ביכורים**", כי העם הפך מנוודים לחקלאים בארץ ישראל.⁵⁶

* יש מעין "גזרה שווה" בין פסח לפרשת הביכורים: מצוות "**והגדת לבנך**" של מצוות סיפור יציאת מצרים (שמות י"ג, ח) מתקיימת בצורה הטובה ביותר בדברי האיכר: "**הגדת היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ**" (דברים כ"ו, ג);⁵⁷ הגדה זו האיכר מודה ומשבח את ה' לאחר שעבוד מצרים.

* מקרא ביכורים מספר את סיפור יציאת מצרים על פי העיקרון של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח"⁵⁸.

* לאחר מקרא ביכורים מופיעים בהגדה של פסח שני הפיוטים "דיינו" ו"כמה מעלות טובות למקום עלינו", אשר שימשו כשירי שבח של הבאת הביכורים לבית המקדש; ב"חמש-עשרה מעלות" - כמספר המעלות בבית המקדש וכמספר שירי המעלות (תהלים ק"כ-קל"ד) - מתוארות דרכי ההנהגה של ה' את עם ישראל מיציאת מצרים עד בניין בית הבחירה בירושלים, כמו בפרשת ביכורים.⁵⁹

* לאחר הבאת הביכורים השמחה בכל הטוב בירושלים משתפת גם את החלשים בחברה (דברים כ"ו, יא); סיפור יציאת מצרים מחייב גם אותנו לדאוג בעתיד לאותם החלשים בחברה, ודווקא בשמחה על השפע החקלאי חובה להזמין את "הגור אֶשֶׁר בְּקֶרְבְּךָ" (ראה למעלה הערה 48). הזיכרון ההיסטורי מחייב אותנו לדאוג לנצרכים ולנוזקים.

לפי השיקולים הנ"ל מובנת הפיכת פרשת ביכורים לטקסט המרכזי בהגדה של פסח.

לפי המשנה, המדרש מפרשת ביכורים בהגדה כולל את "כָּל הַפְּרָשָׁה כְּלָה", ולפי ניתוחנו מסתבר שקריאת כל הפרשה עד תומה אכן מתאימה ביותר למעמד זה. בכל זאת, בהגדות שלנו מדרש הפסוקים מסתיים בסוף פסוק ח, ואינו כולל את "כל הפרשה כולה" כדרישתה המפורשת של המשנה; הרב פרופ' דוד צבי הופמן סובר שבזמן המקדש אכן קראו את "כל הפרשה כולה" בהגדה של פסח, אך לאחר החורבן וגלות ישראל מעל אדמתם - פסוקים ט-י אינם מתאימים עוד, ולכן הם נשמטו מנוסח ההגדה.⁶⁰

55. ראה גם למעלה בפירושו על פסוק ג כולל הטבלה.

56. לפי תרגום הירושלמי בספר דברים משמעות המילה "הגדת" היא אכן להודות ולשבח. על פי זה מובן גם הנוסח "להודות... לשבח" בלשון משנה בפסחים י"ה; כיוון שקריאת ההלל היא הביטוי המעשי בהגדה, נתווספה גם המילה "להלל" בלשון המשנה: "לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר...".

57. וכך פירש רבי שמעון בן צמח דוראן (רשב"ץ) ב"פירוש ההגדה" (ד"ה "כמה מעלות"); ראה גם אצל תבורי שם (הערה 35), עמ' 358.

58. ראה בדברי הרשב"ץ (הערה 60).

59. נחמה לייבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ל, עמ' 15-22.

60. ראה אצל גולדשמידט (הערה 55), עמ' 30 ואילך, ואצל תבורי (הערה 35), עמ' 358.